

KARAKTERISTIKE VANBRAČNIH RAĐANJA U SRBIJI U DRUGOJ POLOVINI 20. I POČETKOM 21. VEKA

Goran PENEV,* Biljana STANKOVIĆ *

Članak je posvećen analizi osnovnih karakteristika žena Srbije koje su rađale van braka i to s obzirom na najvažnija demografska, socioekonomska i etnička obeležja. Korišćeni su podaci demografske statistike, uglavnom za period od 1961. do 2008. godine.

Fertilne žene mlađe od 25 i starije od 40 godina znatno više učestvuju u vanbračnim nego u ukupnim rađanjima. Majka gotovo svakog drugog deteta rođenog van braka mlađa je od 25 godina. Više od polovine dece rođene van braka je prvog reda rođenja, ali se njihovo učešće smanjuje, dok se povećava učešće drugog, a naročito trećeg i višeg reda rođenja. Udeo vanbračnih rađanja je rastući kod svih žena bez obzira na njihov obrazovni nivo. Vanbračna rađanja su najčešća među ženama bez škole, a najređa kod žena sa fakultetskim obrazovanjem. Prema aktivnosti, najbrojnije su nezaposlene žene i izdržavane, koje imaju i znatno veće udele vanbračnih rađanja nego zaposlene žene. Sa etničkog aspekta, najčešća su vanbračna rađanja među Romkinjama, a udeo je stalno rastući (dostiže gotovo 90%). Postoje i naglašene regionalne razlike – zona visokog udela vanbračnog fertiliteta je na istoku Srbije, a zona niskog na zapadu centralnog dela Srbije. Udeo vanbračnih rađanja je manji u gradskim nego u ostalim naseljima, a u najvećim gradovima, uključujući i Beograd, je ispod proseka za Srbiju.

Pretpostavlja se da će u Srbiji buduća kretanja u domenu vanbračnih rađanja biti slična kao ranijih decenija, jer se ne radi o fenomenu vezanom za usvajanje novih vrednosti i normi, već prvenstveno o nastavku tendencija prisutnih u sredini sa tradicionalnim moralnim normama.

Ključne reči: vanbračna rađanja, Srbija, starosni model vanbračnog fertiliteta, diferencijalni vanbračni fertilitet

Uvod

Promene u društvenoj, ekonomskoj, političkoj, kulturnoj i drugim sferama života koje su se odvijale u Evropi u periodu nakon Drugog svetskog rata odrazile su se i tekle su paralelno sa promenama u demografskom razvitku, i to kroz kretanje ukupnog stanovništva, zatim preko transformacija u domenu komponenti populacione dinamike (rađanja, umiranja, migracija) i najzad kroz menjanje struktura stanovništva. S tim u vezi, jedna od osnovnih

* Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd.

osobenosti demografskog razvitka u drugoj polovini 20. veka je i povećanje vanbračnih rađanja i njihovog udela u ukupnom broju živorođenja. Promene u oblasti demografskog razvitka, uključujući i promene vanbračnog fertiliteta, su bile prisutne u čitavoj Evropi, a poslednjih dvadesetak godina one su bile najizrazitije u okviru tzv. zemalja u tranziciji.

Povećanje procentnog učešća rođenih van braka je, uz nekoliko izuzetaka, i to vremenski ograničenih, u manjoj ili većoj meri izraženo u svim evropskim zemljama. Međutim, za razliku od većine drugih zemalja, u zemljama u tranziciji je do povećanja udela vanbračnih rađanja najvećim delom došlo tek posle promena političkih režima, tj. od ranih 1990-ih godina. U tom pogledu, Srbija uglavnom prati evropske tokove, ali ne toliko u pogledu intenziteta, koliko u pogledu smera promena. Za šest decenija, od 1950. do 2009. godine, u Srbiji je broj vanbračnih rađanja povećan za gotovo jednu četvrtinu (sa 13,1 hiljadu na 16,3 hiljade), a njihov udeo u ukupnom broju živorođenja bezmalo utrostručen (sa 8,0% na 23,2%). Posmatrano po potperiodima razlike su očigledne. Između 1950. i 1990. godišnji broj dece rođene van braka je smanjen sa 13,1 hiljada na 11,8 hiljada, da bi do 2009. bio povećan na 16,3 hiljade (Penev i Stanković, 2010). Istovremeno, u oba potperioda je registrovano povećanje udela rađanja van braka, s tim što je ono bilo manje intenzivno u prvom nego u drugom. Između 1950. i 1990. povećanje je iznosilo 5 procentih poena (sa 8,0% na 13,1%), a između 1990. i 2009. ono je dostiglo 10 procentnih poena (sa 13,1% na 23,2%).

Promene u domenu fertiliteta se u velikoj meri vezuju sa promenama u porodičnim formama. U pogledu rađanja one su se najupečatljivije manifestovale kroz svodenje fertiliteta ispod ili znatno ispod nivoa neophodnog za zamenu generacija, a u pogledu porodičnih formi, kroz smanjenje prve bračnosti, kasnije stupanje u brak, sve veću rasprostranjenost kohabitacija i sve učestaliji raspad čvrstih partnerskih zajednica, i to bez obzira na njihov formalni status.

Iako rodonačelnik teorije druge demografske tranzicije smatra da u osnovi tih procesa stoje socijalne promene, koje se neretko imenuju kao modernizacija, vesternizacija ili tehnološka civilizacija (van de Kaa, 2002), naglašava se da su oni prisutni, u manje-više sličnom obliku, i u zemljama gde to nije uobičajeno, široko prihvaćeno ponašanje. S tim u vezi su posebno značajna istraživanja skorašnjih demografskih kretanja u bivšim socijalističkim zemljama, a naročito ona koja su razmatrala, za mnoge neočekivanu, i ponekad veoma naglašenu diferenciranost između pojedinih socijalnih grupa (Chaloupkova, 2007; Hamplova, 2007; Sobotka, 2008). Upravo stoga, a prvenstveno radi detaljnijeg sagledavanja fenomena vanbračnih rađanja u Srbiji, ovaj rad je posvećen analizi osnovnih

karakteristika žena koje su rodile van braka, i to s obzirom na najvažnija demografska, socioekonomska i etnička obeležja.¹ U tom smislu, on predstavlja nastavak našeg članka "Trendovi vanbračnih rađanja u Srbiji u drugoj polovini 20. i početkom 21. veka u širem evropskom kontekstu" koji je objavljen u prethodnom broju časopisa "Stanovništvo" (Stanković, Penev, 2010). U tom radu je, pored ostalog, ukazano na osnovni smer kretanja i intenzitet povećanja vanbračnih rađanja u Srbiji u periodu 1950-2008, a posebna pažnja je posvećena promenama udela vanbračnih rađanja u evropskim zemljama, koje su bile prisutne u poslednje četiri decenije (počev od 1970. godine), a naročito skorašnjim promenama u zemljama u tranziciji.

Rađanja po starosti majke

Prilikom analize vanbračnog fertiliteta od posebnog značaja je sagledavanje distribucije živorođenja po starosti majke, kao i karakteristike starosnog modela fertiliteta. U tom pogledu se vanbračna rađanja mogu razmatrati sa više aspekata – preko strukture broja živorođene dece po starosti majke, odnosno prosečne starosti majke, zatim preko specifičnih stopa fertiliteta ženskog stanovništva koje nije u braku i najzad preko udela vanbračnih rađanja u ukupnom broju živorođene dece po starosti majke.

U Srbiji su u pogledu distribucije vanbračnih rađanja po starosti majke u gotovo poluvekovnom razdoblju (1961-2008) prisutne značajne promene koje su se prvenstveno ogledale kroz povećanje učešća rađanja ženskog fertilenog stanovništva starijeg od 30 godina. Takođe, dolazi i do smanjenja udela rađanja adolescentkinja, tj. žena mlađeg reproduktivnog uzrasta (mlađe od 20 godina).

Prema statističkim podacima koji se odnose na 2008. godinu, u Srbiji je gotovo svako drugo dete koje je rođeno van braka (48,4%) rodila majka mlađa od 25 godina. Uključivanjem starosne grupe 25-29 godina, taj udeo se povećava na 72,7%, što znači da je tek nešto više od jedne četvrtine vanbračnih rađanja (27,3%) od žena starijih od 30 godina. U odnosu na raniji period (od 1961. godine), promene u starosnoj strukturi žena koje su rađale van braka su se vrlo primetno odvijale u smeru smanjenja udela osoba mlađih od 30 godina, a posebno mlađih od 25 godina. Tako su, na primer, u 1961. godini 65% vanbračne dece rodile majke mlađe od 25 godina, da bi

¹ Korišćeni su podaci demografske statistike koji su objavljeni u publikacijama Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije i bivšeg Saveznog zavoda za statistiku. Nastojalo se da se obuhvati što je moguće duži vremenski period, odnosno razdoblje za koje postoje zvanični statistički podaci za područje Srbije, a to je uglavnom period od 1961. do 2008. godine. U članku podaci za Srbiju ne uključuju i podatke za Kosovo i Metohiju.

1971. godine učešće te starosne grupe bilo povećano na čak 76%. Od tada se udeo mladih majki sve više smanjuje, a istovremno značajno povećava udeo žena starijih od 30 godina (sa 13% u 1971. na 27% u 2008).

Tabela 1.

Živorodena deca rođena u braku i van braka po starosti majke. Srbija, 1961-2008.

Godina	Ukupno	Do 15	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50+
Broj živorođene dece										
Rođeni u braku										
1961	101665	11	10419	39459	31401	14081	4881	1147	181	44
1971	92531	23	15901	42256	19055	10152	3780	879	80	23
1981	93488	12	9573	37433	30526	12122	2559	647	87	14
1991	78053	-	7261	29463	24608	11830	3921	693	34	12
2001	62400	3	3241	19439	22545	12125	4147	726	37	6
2008	53336	-	1808	12770	18858	13866	4920	735	54	-
Rođeni van braka										
1961	13557	37	4192	4557	2714	1313	566	117	12	5
1971	11539	118	5185	3333	1229	871	501	131	12	3
1981	9919	140	3470	2962	1789	958	335	101	8	1
1991	12325	46	3841	3732	2275	1389	747	215	9	1
2001	16035	60	3361	5331	3692	2166	958	263	17	3
2008	15747	59	2848	4648	3792	2630	1322	289	19	-
Struktura u procentima										
Rođeni u braku										
1961	100,0	0,0	10,3	38,8	30,9	13,9	4,8	1,1	0,2	0,0
1971	100,0	0,0	17,3	45,9	20,7	11,0	4,1	1,0	0,1	0,0
1981	100,0	0,0	10,3	40,3	32,8	13,0	2,8	0,7	0,1	0,0
1991	100,0	-	9,3	37,9	31,6	15,2	5,0	0,9	0,0	0,0
2001	100,0	0,0	5,2	31,2	36,2	19,5	6,7	1,2	0,1	0,0
2008	100,0	-	3,4	24,1	35,6	26,2	9,3	1,4	0,1	-
Rođeni van braka										
1961	100,0	0,3	31,0	33,7	20,1	9,7	4,2	0,9	0,1	0,0
1971	100,0	1,0	45,6	29,3	10,8	7,7	4,4	1,2	0,1	0,0
1981	100,0	1,4	35,5	30,3	18,3	9,8	3,4	1,0	0,1	0,0
1991	100,0	0,4	31,3	30,5	18,6	11,3	6,1	1,8	0,1	0,0
2001	100,0	0,4	21,2	33,6	23,3	13,7	6,0	1,7	0,1	0,0
2008	100,0	0,4	18,2	29,8	24,3	16,9	8,5	1,9	0,1	-

Izvor: Podaci Demografske statistike (odgovarajuće godine), izdanja SZS-a i RZS Srbije.

Napomena: Kod podataka o broju rođenih razlika do ukupno predstavlja "nepoznato".

Istosmerne promene u strukturi broja živorođenja po starosti majke su se odvijale i kod rađanja u braku. U poređenju sa vanbračnim rađanjima, kod

bračnih su one bile intenzivnije kako u pogledu smanjenja udela mladih žena (do 25 godina), tako i u pogledu povećanja udela živorođenja žena starijih od 30 godina (tabela 1). Kao rezultat takvog smera i dinamike promena, starosna struktura žena koje su rađale u braku se tokom čitavog posmatranog perioda odlikovala znatno manjim učešćem majki mlađih od 25 godina, odnosno većim učešćem majki starijih od 30 godina nego što je to bio slučaj sa starosnom strukturom žena koje su rodile van braka.

Na smer promena i razliku u starosnoj strukturi majki koje su rađale u braku i van braka ukazuju i podaci o prosečnoj starosti prilikom rođenja deteta. Tokom čitavog perioda od 1961. do 2008. prosečna starost majki prilikom živorođenja deteta je za žene koje su rodile van braka za oko 2 godine manja nego žena koje su rodile u braku. Između 1961. i 2008. godine prosečna starost majki prilikom rođenja deteta je za žene koje su rodile van braka povećana sa 23,7 na 26,1 godinu, a za žene koje su rodile u braku sa 25,9 na 28,4 godine.

Pored promene u starosnoj strukturi žena koje su rađale u braku i onih koje su rađale van braka, došlo je i do promene u distribuciji broja živorođene dece po bračnom stanju majke. Kod svih petogodišnjih starosnih kohorti ženskog fertilnog stanovništva (15-49 godina) povećan je udeo dece rođene van braka (tabela 2). To je rezultat divergentnih kretanja broja dece rođene u braku (opadajući trend) i broja dece rođene van braka (uglavnom rastući trend, posebno od ranih 1980-ih) ili neujednačenog intenziteta opadanja broja živorođenja po starosti i bračnosti majke. Apsolutno gledano, najveće

Tabela 2.

**Udeo rođenih van braka u ukupnom broju živorođene dece po starosti majke (%).
Srbija, 1961-2008.**

Godina	Ukupno	Do 15	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50+
1961	11,8	77,1	28,7	10,4	8,0	8,5	10,4	9,3	6,2	10,2
1971	11,1	83,7	24,6	7,3	6,1	7,9	11,7	13,0	13,0	11,5
1981	9,6	92,1	26,6	7,3	5,5	7,3	11,6	13,5	8,4	6,7
1991	13,6	100,0	34,6	11,2	8,5	10,5	16,0	23,7	20,9	7,7
2001	20,4	95,2	50,9	21,5	14,1	15,2	18,8	26,6	31,5	33,3
2008	22,8	100,0	61,2	26,7	16,7	15,9	21,2	28,2	26,0	-

Izvor: Izračunato na osnovu podataka iz Demografske statistike (odgovarajuće godine).

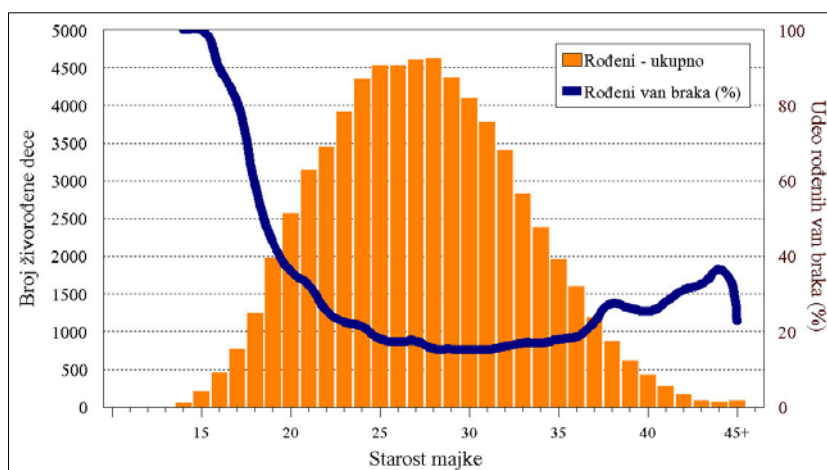
povećanje udela vanbračnih rađanja registrovano je kod najmlađih majki (15-19), i to za ukupno 32,5 procentnih poena (sa 28,7% u 1961. na 61,2% u 2008), što je prvenstveno bilo uslovljeno mnogo većim opadanjem broja živorođenja adolescentkinja koje su u braku nego onih koje su van braka.

Ipak, na povećanje udela vanbračnih u ukupnom broju rađanja od najvećeg značaja je više nego dvostruko veće povećanje procentnog učešća vanbračnih rađanja u starosnim grupama žena 20-24 (sa 10,4% u 1961. na 26,7% u 2008) i 25-29 godina (sa 8,0% na 16,7).

Posmatrano po starosti, udeo vanbračnih rađanja je najveći kod najmlađih starosnih grupa žena (do 15 godina). Sve do uzrasta od oko 30 godina udeo rođenih van braka opada sa povećanjem starosti majke. U 2008. godini to je slučaj kod žena starih 30 i 31 godinu, kada on dostiže 15,2% svih rađanja. Kod fertilnih žena koje se nalaze u drugoj polovini svog reproduktivnog perioda udeo vanbračnih rađanja se ponovo povećava, i to do nivoa približnog udelu vanbračnih rađanja kod žena starih 20-24 godine (grafikoni 1 i 2).

Grafikon 1.

Ukupan broj živorođene dece i udeo rođenih van braka po starosti majke. Srbija, 2008.

U savremenom srpskom starosnom modelu rađanja broj živorođenih naglo opada kod žena starijih od 30, i naročito starijih od 35 godina (Penev, 2006). Slično je i kod vanbračnih rađanja, ali je smanjenje kod žena u tridesetim godinama znatno manje izraženo. Takve neujednačenosti u kretanju broja živorođene dece rođenih u braku i van braka uslovljavaju povećanje udela rođenih van braka u ukupnom broju živorođene dece od majki iste starosti (grafikon 1).

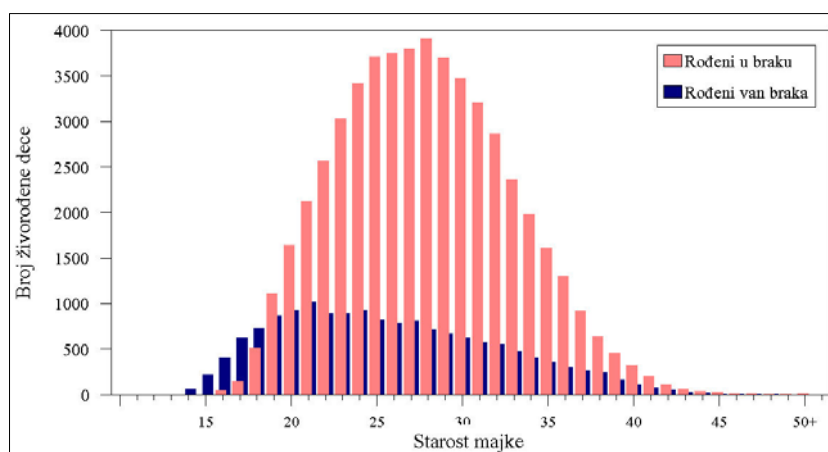
Žene iz starosnih grupa sa natprosečnim udelima vanbračnih rađanja (do 25 godina i 40-49 godina) znatno više učestvuju u vanbračnim nego u ukupnim

rađanjima, što posebno važi za rađanja adolescentkinja. Tako su, na primer, u 2008. godini žene mlađe od 25 godina i stare 40-49 godina učestvovala sa jednom trećinom u ukupnom broju rađanja (33,8%), ali sa polovinom u svim vanbračnim rađanjima (50,4%). Još izraženije su razlike kod žena mlađih od 20 godina. One su 2008. godine učestvovala sa 7% u ukupnom broju živorođene dece, ali i sa 19% u ukupnom broju vanbračnih rađanja.

Promene koje su se odvijale nakon tzv. kompenzacionog perioda (od završetka Drugog svetskog rata do sredine 1950-ih godina) prvenstveno su se ispoljile kroz opadanje nivoa fertiliteta, ali i kroz promene u njegovom starosnom modelu. Ukoliko se posmatraju samo popisne godine,² tada je u Srbiji između 1961. i 2002. godine stopa ukupnog fertiliteta (SUF)

Grafikon 2.

Živorodena deca rođena u braku i van braka po starosti majke. Srbija, 2008.

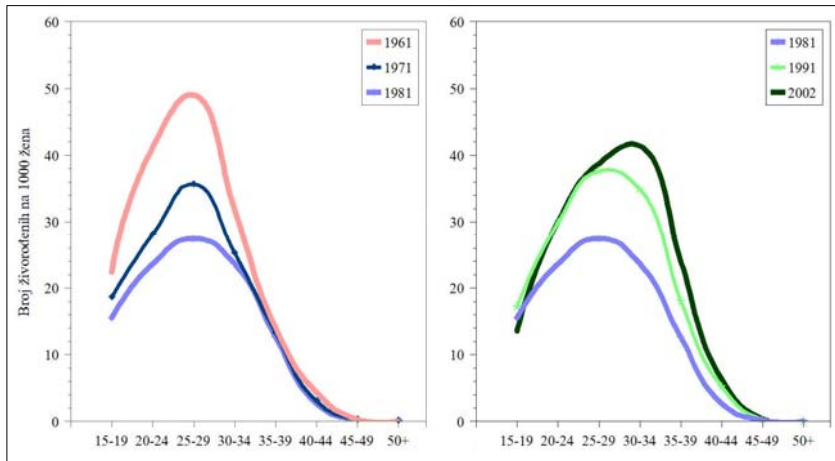
kontinuirano opadala, i to sa 2,09 na 1,57 deteta po ženi (tabela 3). Međutim, pad fertiliteta ne samo da nije bio ravnomeran po starosnim grupama fertile žena, već je kod određenih kohorti došlo do njegovog povećanja. Iako promene u nivou fertiliteta po starosti u razdoblju od 1961. do 2002. godine nisu uvek bile istosmerne, uopšteno bi se moglo zaključiti da je nivo fertiliteta opadao kod tzv. marginalnih starosnih grupa ženskog fertile stanovništva (do 25 godina i 40-49 godina), dok je nivo fertiliteta žena iz

² Srpska statistika ne objavljuje godišnje procene stanovništva po bračnom stanju, pa je zato sagledavanje fertiliteta po starosti i bračnosti najpreciznije za popisne godine.

središnjih petogodišta (25-29, 30-34 i 35-39) uglavnom stagnirao, a kod starosne grupe 30-34 je nakon 1981. godine prisutan i rastući trend.

Promene nivoa fertiliteta žena koje nisu u braku su drugačije od onih koje su zabeležene za ukupno stanovništvo, ali naročito u pogledu intenziteta. Ujedno, one su najčešće bile različito usmerene u prvoj, u odnosu na drugu polovinu posmatranog perioda (grafikon 3). Za razliku od kontinuiranog opadanja stope ukupnog fertiliteta (ukupnog ženskog stanovništva – u braku i van braka), stopa ukupnog vanbračnog fertiliteta je opadala samo u prvoj polovini posmatranog perioda (1961-1981), da bi od 1981. godine došlo do preokreta i njegovog povećanja (tabela 3). Tako je stopa ukupnog vanbračnog fertiliteta sa 0,82 deteta po ženi u 1961. godini, do 1981. opala na nivo od svega 0,53, da bi se u 2002. godini sa 0,77 deteta po ženi značajno približila vrednosti s početka razdoblja posmatranja.

Grafikon 3.
Specifične stope vanbračnog fertiliteta. Srbija, 1961-1981. i 1981-2002.

Raznosmerno kretanje vrednosti stope ukupnog vanbračnog fertiliteta je rezultat promena fertiliteta po starosti žena koje nisu u braku. Vrednosti specifičnih stopa vanbračnog fertiliteta (SSVF) su uglavnom imale istosmerne promene kao i vrednost ukupnog fertiliteta – u periodu 1961-1981. su opadale, da bi nakon toga došlo do njihovog povećanja. Jedini izuzetak su vrednosti stope vanbračnog fertiliteta adolescentkinja (15-19) koje su stalno opadale, osim između 1981. i 1991. godine. I pored toga što su stope fertiliteta ostalih petogodišnjih starosnih grupa imale usklađeni smer promena, one su, posmatrano za ceo period, imale različite predznake

promena. Naime, zbog razlika u intenzitetu opadanja (1961-1981) i povećanja SSVF (1981-2002), njihove vrednosti su u 2002. godini za starosne grupe 20-24 i 25-29 bile niže nego u početnoj 1961, dok su kod svih ostalih petogodišnjih starosnih grupa fertilnih žena one u 2002. bile više nego 1961. Razike nisu previše značajne, posebno ne u promilnim poenima (od 0,1 do 9,9), ali sama pojava zaslužuje posebnu pažnju (tabela 3).

Tabela 3.
**Stopa ukupnog fertiliteta i specifične stope fertiliteta po bračnosti.
Srbija, 1961-2002.**

Godina	SUF	Broj živorođene dece na 1000 žena							
		15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50+
Ukupno									
1961	2,09	65,1	163,8	110,4	48,9	19,5	8,0	1,1	0,2
1971	1,82	64,0	150,5	91,6	40,6	13,9	3,3	0,3	0,2
1981	1,76	51,1	144,0	97,7	42,8	13,0	2,8	0,3	0,0
1991	1,73	43,0	131,6	105,9	47,3	14,4	3,0	0,2	0,0
2002	1,57	25,4	94,7	104,6	63,0	21,5	4,0	0,2	0,0
Van braka									
1961	0,82	22,4	41,2	49,0	31,7	14,0	4,3	0,3	0,1
1971	0,62	18,6	28,1	35,7	25,2	13,3	3,0	0,2	0,1
1981	0,53	15,5	23,6	27,4	23,6	12,6	2,7	0,2	0,0
1991	0,72	17,2	29,9	37,6	34,9	18,0	5,2	0,3	0,0
2002	0,77	13,6	30,1	38,8	41,4	23,9	6,3	0,4	0,0

Izvor: Kao za tabelu 2.
Napomena: Specifične stope fertiliteta ženskog stanovništva van braka računane su kao odnos broja živorođene dece rođene van braka od majki određene starosti u godini posmatranja i broja neudatih, razvedenih i obudovelih žena iste starosti, prema podacima popisa stanovništva.

Imajući u vidu smer i intenzitet promene vrednosti stope ukupnog vanbračnog fertiliteta, na prvi pogled se nameće zaključak da bi smanjenje vrednosti stope ukupnog fertiliteta, naročito u periodu 1981-2002, moglo biti rezultat smanjenja bračnog fertiliteta. Međutim, izračunate vrednosti stopa bračnog fertiliteta po starosti i, kao njihove rezultante, stope ukupnog bračnog fertiliteta, upućuju da je u posmatranom periodu opadanje fertiliteta u Srbiji bilo prvenstveno uslovljeno promenom bračne strukture ženskog stanovništva, tj. velikim povećanjem udela celibatera, odnosno velikim smanjenjem udela žena koje su u braku. To posebno važi za starosne grupe 20-24 i 25-29 godina kod kojih je došlo do najvećih promena u strukturi po bračnosti (Petrović, 2006), a kod kojih su ujedno i vrlo velike apsolutne razlike u nivou fertiliteta između žena u braku i žena van braka (tabela 3).

Red rođenja

Struktura živorođene dece po redu rođenja u najvećoj meri predstavlja odraz usvojenih reproduktivnih normi stanovništva, ali i starosnog modela fertiliteta. Što se tiče strukture rođenih van braka prema redu rođenja, ona je takođe i jedan od posrednih pokazatelja koji mogu da ukažu na socijalni status žena koje rađaju vanbračnu decu.

U Srbiji je u 2008. godini više od polovine dece rođene van braka (55,7%) rođeno kao prvorođenče, gotovo svako četvrto (24,7%) kao drugo dete, a svako peto kao treće ili dete višeg reda rođenja (tabela 4). Promene u strukturi vanbračnih rađanja po redu rođenja koje su ostvarene u periodu 1961-2008. najviše su se oslikavale kroz smanjenje udela prvorođene dece (sa 65% u 1961. odnosno sa 72% u 1971. na 56% u 2008), kao i kroz povećanje udela rađanja višeg reda, posebno izraženo počev od 1970-ih.

Tabela 4.
Živorodena deca rođena u braku i van braka po redu rođenja.
Srbija, 1961-2008.

Godina	Ukupno	Red rođenja					Ukupno	Red rođenja				
		1	2	3	4	5+		1	2	3	4	5+
Broj živorođene dece						Struktura u procentima						
Rođeni u braku												
1961	101665	44440	33180	11928	5425	6662	100,0	43,7	32,6	11,7	5,3	6,6
1971	92531	45865	34241	6798	2408	2811	100,0	49,6	37,0	7,3	2,6	3,0
1981	93488	43132	38766	6782	1599	1345	100,0	46,1	41,5	7,3	1,7	1,4
1991	78053	35898	31995	7073	1485	983	100,0	46,0	41,0	9,1	1,9	1,3
2001	62400	30353	24395	5926	1165	561	100,0	48,6	39,1	9,5	1,9	0,9
2008	53336	26218	20168	5259	1190	501	100,0	49,2	37,8	9,9	2,2	0,9
Rođeni van braka												
1961	13557	8758	2702	1039	492	541	100,0	64,7	20,0	7,7	3,6	4,0
1971	11539	8180	1993	658	258	315	100,0	71,7	17,5	5,8	2,3	2,7
1981	9919	6474	2007	665	215	156	100,0	68,0	21,1	7,0	2,3	1,6
1991	12325	7679	2904	1031	316	217	100,0	63,2	23,9	8,5	2,6	1,8
2001	16035	9671	4013	1426	514	402	100,0	60,3	25,0	8,9	3,2	2,5
2008	15747	8773	3886	1734	786	566	100,0	55,7	24,7	11,0	5,0	3,6

Izvor: Kao za tabelu 1 i 2.

Napomena: Kod podataka o broju rođenih razlika do "ukupno" predstavlja "nepoznato".

Razlike između strukture vanbračne i bračne dece po redu rođenja su vrlo naglašene. Svakako su najveće u pogledu procentne zastupljenosti dece

prvog i drugog reda rođenja. Udeo prvorođene dece je veći kod vanbračnih rađanja, dok je udeo dece drugog reda rođenja veći kod dece rođene u braku. Takođe, različit je smer, ali i intenzitet promena – kod bračnih se udeo prvih rađanja povećavao (relativno sporo), a kod vanbračnih se smanjivao (brzo). Vrlo slične su i razlike u pogledu kretanja udela rađanja drugog reda. Ako se posmatra samo period od 1981. godine, tada je kod rađanja u braku prisutan opadajući trend, a kod vanbračnih rađanja on je bio rastući.

U periodu 1981-2008. sve prisutnije su razlike i kod rađanja višeg reda (trećeg, četvrtog, petog ili višeg reda). Kod vanbračnih rađanja su njihovi udeli veći nego kod bračnih, i to sa jasno izraženim trendom povećanja razlika u dostignutim procentnim učešćima u ukupnom broju živorođenja iste bračnosti majke.

Tabela 5.
Procentno učešće dece rođene van braka u ukupnom broju živorođenja po redu rođenja. Srbija 1961-2008.

Godina	Ukupno	Red rođenja				
		1	2	3	4	5+
1961	11,8	16,5	7,5	8,0	8,3	7,5
1971	11,1	15,1	5,5	8,8	9,7	10,1
1981	9,6	13,1	4,9	8,9	11,9	10,4
1991	13,6	17,6	8,3	12,7	17,5	18,1
2001	20,4	24,2	14,1	19,4	30,6	41,7
2008	22,8	25,1	16,2	24,8	39,8	53,0

Izvor: Izračunato na osnovu podataka iz tabele 4.

Što se tiče udela vanbračnih rađanja u ukupnom broju živorođene dece istog reda rođenja, oni su najmanji kod drugorođene dece, a najveći kod petog ili višeg reda rođenja, kod kojih je preko polovine dece rođeno van braka (tabela 5). Nizak udeo vanbračnih rađanja u grupi živorođene dece drugog reda rođenja i vrlo visok udeo kod rađanja četvrtog, petog ili višeg reda, ukazuju da su kod velikog broja žena vanbračna rađanja verovatno imala "ekscesni" karakter, ili da se radi o rađanjima žena visokih reproduktivnih normi, nedovoljne primene kontrole rađanja i vrlo niskog socijalnog statusa.

Školovanost žena i zastupljenost vanbračnih rađanja

Obrazovanje žene je jedna od najbitnijih determinanti fertiliteta. Uticaj školovanosti žena na nivo rađanja je neposredan, ali je snažno prisutno i njeno posredno dejstvo preko godina stupanja u brak, starosti pri živorođenju, ekonomske aktivnosti, primene kontrole rađanja itd.

Podaci vitalne statistike potvrđuju da i u Srbiji postoji uska povezanost između nivoa obrazovanja i udela vanbračnih rađanja. Počev od ranih 1960-ih godina, pa u narednih skoro punih pet decenija (do 2008), najveći udeo vanbračnih rađanja registrovan je kod ženskog stanovništva bez školske spreme (tabela 6). Povećanjem obrazovanja smanjuje se i zastupljenost vanbračnih rađanja, koja je najniža upravo kod najobrazovanijih žena. Takve relacije u pogledu udela rođenih van braka i nivoa obrazovanja su prisutne tokom čitavog posmatranog perioda i to bez izuzetka. Promene koje su se dešavale odnosile su se isključivo na visinu procentnog učešća vanbračnih rađanja, a ne i na redosled obrazovnih grupa žena s obzirom na dostignuto procentno učešće vanbračnih rađanja.

Najveći udeo vanbračnih rađanja po pravilu je beležen kod grupe žena bez škole, i to tokom čitavog posmatranog perioda. Posebno treba naglasiti da se udeo dece rođene van braka kod žena bez školske spreme neprestano povećavao. Istovetan smer promena se odvijao i u pogledu procentnog učešća vanbračnih rađanja ostalih obrazovnih grupa žena, a razlike su se jedino odnosile na intenzitet njegovog povećanja. Apsolutno najveće povećanje udela vanbračnih rađanja je ostvareno kod grupe žena bez škole. U 1961. on je iznosio 15,5%, a u 2008. godini dostigao je čitavih 83,9%. Kod ostalih obrazovnih grupa žena povećanje je značajno manje i sve je manje što je veći obrazovni nivo. Sledstveno, najmanje povećanje udela vanbračnih rođenja je zabeleženo kod žena sa visokom školskom spremom (oko 7 procentnih poena). To je uticalo na veliko povećanje vrednosti intervala varijacije maksimalnih i minimalnih udela vanbračnih rađanja (žene bez školske spreme i žene sa visokom školskom spremom) i to sa oko 15 procentnih poena u 1961. na preko 75 procentnih poena u 2008. godini.

Poboljšanje obrazovnog nivoa stanovništva Srbije odrazilo se i na promenu učešća pojedinih obrazovnih grupa žena u ukupnom broju vanbračnih rođenja. Sve do početka 2000-ih godina, više od polovine broja dece rođene van braka su rodile žene bez osnovnog obrazovanja ili samo sa završenom osnovnom školom. Prema statističkim podacima, u 1961. godini su preko 90% dece rođene van braka rodile žene tog obrazovnog nivoa. Vremenom, taj udeo se smanjuje, tako da je 1981. sveden na 70,8%, a u 2008. na 46,2% (tabela 6). Istovremeno, udeo dece rođene od majki koje su imale srednje, više ili visoko obrazovanje je stalno povećavan. Tako, dok su 1961. godine žene sa srednjom školskom spremom učestvovala sa svega 8,3% u ukupnom broju vanbračnih rađanja, njihov udeo se do 1981. više nego udvostručio (21,3%). Još intenzivniji porast je ostvaren u razdoblju do 2008. godine kada su žene tog obrazovnog nivoa učestvovala sa 44,5% u ukupnom broju vanbračnih rađanja. Sličan tempo promena, ali sa mnogo manjim vrednostima udela vanbračnih rađanja je zabeležen i u grupi žena sa višim ili

visokim obrazovanjem. Imajući u vidu dosadašnja kretanja udela vanbračnih rađanja prema školskoj spremi majke, zatim očekivane promene u obrazovnom sastavu stanovništva, kao i trendove u drugim evropskim

Tabela 6.
Živorodena deca van braka po školskoj spremi majke. Srbija, 1961-2008.

Školska sprema majke	1961	1971	1981	1991	2001	2008
Udeo u ukupnom broju živorođene dece (%)						
Ukupno	11,8	11,1	9,6	13,6	20,4	22,8
Bez škole	15,5	25,1	35,4	53,8	77,5	83,9
Nepotpuna osnov. škola	...	13,4	16,3	39,1	55,9	76,6
Osnovna škola	11,5	9,5	11,3	19,2	30,7	41,6
Srednja škola	6,9	4,4	4,9	8,4	14,6	17,4
Viša škola	6,4	8,5	11,0
Fakultet ili visoka škola	1,4	1,8	3,0	4,9	6,8	8,5
Struktura (%)						
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Bez škole	32,6	18,1	12,6	7,2	5,9	7,1
Nepotpuna osnov. škola	...	49,7	22,5	11,6	12,3	11,3
Osnovna škola	58,6	21,0	35,7	40,4	34,4	27,8
Srednja škola	8,3	8,6	21,3	31,8	41,0	44,5
Viša škola	1,2	2,0	1,8	3,4
Fakultet ili visoka škola	0,2	0,6	1,3	2,5	2,8	5,1
Nepoznato	0,3	1,9	5,4	4,5	1,7	0,8
<i>Izvor:</i> Kao za tabelu 1. <i>Napomena:</i> - za 1961: podaci za "Srednju školu" uključuju i podatke za "Nepotpunu srednju školu", - za 1961. i 1971: u grupu "Bez škole" uključena su i lica sa završena 1-3 razreda osnovne škole, - za 1961, 1971. i 1981: podaci o udelu vanbračnih rađanja za grupu "Fakultet ili visoka škola" uključuju i vanbračna rađanja za grupu "Viša škola".						

zemljama, posebno u skandinavskim i nekim zapadnoevropskim zemljama, s velikom izvesnošću treba očekivati da će u Srbiji među ženama koje rađaju van braka biti nastavljeno povećanje udela najobrazovanijih.

Razlike u zastupljenosti vanbračnih rađanja prema aktivnosti

Zaključak da se u Srbiji vanbračna rađanja pre svega tiču nižih socijalnih slojeva može se doneti i na osnovu podataka o deci rođenoj van braka prema ekonomskoj aktivnosti i zanimanju majke. Prema demografskoj statistici u 2008. godini su među ženama koje su rodile vanbračnu decu najbrojnije bile nezaposlene žene (38,8%), kao i žene koje su imale status izdržavanog lica (33,0%). Aktivnih koje obavljaju zanimanje je bilo svega 26,8% (tabela 7).

U istoj godini je, posmatrano po grupama prema aktivnosti i zanimanju, najveći udeo vanbračnih rađanja bio je kod žena iz grupe lica s ličnim prihodima (35,8%) i izdržavanih lica (38,0%), a među njima najčešće van braka rađaju domaćice (40,2%). Vanbračna rađanja su mnogo manje prisutna kod ekonomski aktivnih žena, a u okviru njih više nego dvostruko manje su zastupljena kod zaposlenih (aktivnih koji obavljaju zanimanje) nego kod nezaposlenih (13,0% prema 27,6%). Ali, i među zaposlenim ženama postoje značajne razlike u procentnim udelima vanbračnih rađanja. Najveća zastupljenost vanbračnih rađanja je registrovana kod žena koje obavljaju najjednostavnije (fizičke) poslove (26,1), a najmanja među stručnjakinjama (8,0%).

Tabela 7.

Živorodena deca rođena van braka po aktivnosti i zanimanju majke. Srbija, 2008.

Aktivnost / zanimanje	Broj dece	Udeo u ukupnom broju živorodene dece (u%)	Struktura (%)
Ukupno	15747	22,8	100,0
Aktivna lica koja obavljaju zanimanje:	4228	13,0	26,8
Zakonodavci, funk. i rukovodioci – menadžeri	169	13,8	1,1
Stručnjaci	608	8,0	3,9
Stručni saradnici i tehničari	845	12,0	5,4
Službenici	335	12,9	2,1
Uslužni radnici i trgovci	1342	16,5	8,5
Radnici u poljoprivredi, ribarstvu i šumarstvu	18	16,1	0,1
Zanatlije i srodni radnici	208	16,1	1,3
Rukovaoci mašinama i uređajima i monter	33	19,4	0,2
Osnovna – jednostavna zanimanja	122	26,1	0,8
Ostala i nepoznato	548	14,0	3,5
Nezaposleni	6114	27,6	38,8
Lica s ličnim prihodom	106	35,8	0,7
Penzioneri	29	43,9	0,2
Lica s drugim ličnim prihodom	77	33,5	0,5
Izdržavana lica	5199	38,0	33,0
Domaćice	4660	40,2	29,6
Učenici ili studenti	428	23,1	2,7
Ostala izdržavana lica	111	49,6	0,7
Lica na priv.radu / boravku u inostranstvu do 1 god.	100	27,5	0,6

Izvor: Dokumentacione tabele RZS-a

Vanbračna rođenja po nacionalnoj pripadnosti majke

U jednoj višenacionalnoj zemlji kakva je Srbija, od posebnog značaja je ispitivanje fertiliteta prema etničkoj pripadnosti majke. Tokom čitavog posmatranog razdoblja, a posebno nakon završetka tzv. kompenzacionog perioda, pa sve do poslednje decenije 20. veka, u Srbiji je bila prisutna

naglašena etnička diferenciranost nivoa fertiliteta. U tom pogledu lako se mogu izdvojiti dve grupe nacionalnosti. U prvu spadaju Albanci, Bošnjaci/Muslimani, zatim Romi, i neke manje etničke zajednice (Goranci, Egipćani i Aškalije), a sve se odlikuju natprosečnim fertilitetom koji obezbeđuje proširenu reprodukciju. U drugoj grupi su sve ostale nacionalnosti čiji fertilitet nije dovoljan ni za zamenu generacija.

Naglašena etnička diferenciranost primetna je i s obzirom na procentno učešće dece rođene van braka u ukupnom broju živorođenja. Međutim, ne samo da postoje razlike između nivoa udela vanbračnih rađanja po

Tabela 8.
**Živorodena deca rođena van braka po nacionalnoj pripadnosti majke.
Srbija, 1971, 1981, 1991, 2001. i 2008.**

Nacionalna pripadnost majke	Broj živorođene dece rođene van braka					Udeo rođenih van braka u ukupnom broju živorođenja (%)				
	1971	1981	1991	2001	2008	1971	1981	1991	2001	2008
Ukupno	11539	9919	12325	16035	15747	11,1	9,6	13,6	20,4	22,8
Srpkinje	9062	7124	8432	11743	10814	10,8	8,7	12,1	18,3	19,2
Albanke	250	253	212	208	244	10,9	12,9	9,0	12,7	24,9
Bugarke	50	24	24	19	18	6,5	5,3	8,8	15,8	27,7
Crnogorke	114	87	129	74	34	9,3	8,2	14,4	20,8	16,8
Hrvatice	202	139	104	98	89	8,3	7,5	9,2	21,5	23,7
Jugoslovenke	57	157	347	164	12	12,1	6,6	12,5	18,5	21,4
Mađarice	440	350	384	502	526	8,5	7,3	10,5	18,4	23,3
Makedonke	63	72	111	56	45	7,8	8,9	16,3	27,3	33,1
Muslimanke/Bošnjakinje	410	502	657	643	754	13,9	13,6	16,0	21,7	26,9
Muslimanke	410	502	657	643	229	13,9	13,6	16,0	21,7	35,8
Bošnjakinje	–	–	–	–	525	–	–	–	–	22,3
Romkinje	478	863	1584	1888	2500	53,5	55,0	60,3	74,0	83,8
Rumunke	194	140	129	138	116	31,4	26,8	26,9	29,3	40,8
Rusinke	10	14	13	14	26	4,1	6,4	6,4	9,2	17,8
Slovakinje	45	38	36	49	48	4,4	3,9	5,7	9,1	10,6
Vlahinje	3	0	1	6	3	50,0	0,0	100,	30,0	37,5

Izvor: Kao za tabelu 2.
Napomena: Kod podataka o broju rođenih razlika do "ukupno" predstavlja "nepoznato".

nacionalnosti majke, već su, posmatrano od 1970-ih godina (od kada postoje potpuniji statistički podaci o nivou fertiliteta prema tom obeležju), prisutne i primetne razlike u dinamici promena, ali, s izuzetkom početka perioda, ne i u njihovom smeru (tabela 8).

S etničkog aspekta gledano, kao osnovna impresija se svakako izdvaja visina udela vanbračnih rađanja među Romkinjama. Naime, počev od 1971. pa sve do 2008. godine, udeo vanbračnih rađanja je bio ubedljivo najveći kod žena romske nacionalne pripadnosti, i to stalno na nivou koji je iznosio preko polovine ukupnog broja njihovih živorođenja. Tako su, na primer, 1971. godine od ukupnog broja živorođne dece koje su rodile Romkinje, nešto više od polovine (53,5%) bila deca rođena van braka. U 2000-oj je to bio slučaj sa tri četvrtine (74,0%), da bi u 2008. njihov udeo bio povećan na preko četiri petine (83,8%). Prema još neobjavljenim statističkim podacima koji se odnose na 2009. godinu, među Romkinjama je udeo dece rođene u braku još više smanjen i sveden je na ispod 13% (87,3% dece su rođena van braka).

Što se tiče udela vanbračnih rađanja među ženama većinske, srpske nacionalne pripadnosti, on je stalno bio ispod proseka za Srbiju. Imajući u vidu da su Srkinje tokom razdoblja 1971-2008. u vanbračnom natalitetu Republike učestovale sa 68-79% (u 2008. godini sa 68,7%), razumljivo je da razlike u odnosu na prosečne vrednosti nisu bile naglašene – iznosile su od 0,3 (1971) do 3,6 procentnih poena (2008).

Od ostalih nacionalnosti koje su 2008. godine imale potprosečni udeo vanbračnih rađanja izdvajaju se Rusinke (17,8%), Slovakinke (10,6%) i Crnogorke (16,8). Treba naglasiti da su među Slovakinjama i Rusinkama udeli vanbračnih rađanja bili stalno ispod proseka za Srbiju, i to uglavnom na dvostruko nižem nivou, što je posebno bilo izraženo kod žena slovačke nacionalne pripadnosti.

Kod većine ostalih nacionalnosti udeli vanbračnih rađanja bili su oko republičkog proseka. U tu grupu bi, prema podacima za 2008. godinu, mogle da se svrstaju Albanke (25%), Hrvatice (24%), Jugoslovenke (21%) i Mađarice (23%), ali i Bugarke (28%), kao i Muslimanke i Bošnjakinje (27% – posmatrane zajedno).

S primetno većim udelima vanbračnih rađanja se odlikuju žene makedonske, vlaške i rumunske nacionalne pripadnosti. Međutim, dok se kod Makedonki natprosečno visoki udeli rođenih van braka vremenski vezuju samo za novije razdoblje (počev od 1990-ih godina), kod Rumunki su učešća stalno i znatno veća, a u pojedinim godinama i po nekoliko puta veća od proseka za Srbiju.

Posebnu pažnju zaslužuju vanbračna rađanja žena vlaške nacionalne pripadnosti. Prema najnovijim raspoloživim podacima zvanične demografske statistike, u Srbiji je u 2008. godini od ukupnog broja dece koje su rodile Vlahinje 37,5% bilo rođeno van braka. Na osnovu istog izvora, u 1991. godini je udeo rođenih van braka iznosio čak 100%, ali je u 1981. on bio na nultom nivou. Treba istaći da se po pravilu radi o vrlo malom broju

slučajeva,³ što je direktna posledica dugogodišnje pojave da se pripadnici vlaške nacionalnosti prilikom evidentiranja vitalnih događaja (rađanja, umiranja, brakovi) vrlo retko deklariraju kao Vlasi, odnosno znatno ređe nego što je to slučaj prilikom popisa stanovništva. Međutim, posrednim putem, a pre svega preko udela vanbračnih rađanja u opštinama u kojima je veliko učešće stanovništva vlaške nacionalne pripadnosti, kao i preko visokih stopa kohortnog fertiliteta adolescentkinja vlaške nacionalnosti, može se zaključiti da je kod te etničke zajednice vrlo visok udeo vanbračnih rađanja, možda ne kao kod Romkinja, ali verovatno veći nego kod Rumunki. Etnološka istraživanja u severoistočnom delu Centralne Srbije, naročito na selu, utvrdila su još uvek značajnu raširenost sklapanja maloletničkih brakova, odsustvo patrijarhalnih odlika braka i lako razdvajanje i promenu bračnog partnera (Pantelić, 1991). Za punovažnost zajednice muškarca i žene nije presudan zakonski čin, već tradicionalno shvatanje po kome je važno da je obavljen svadbeni ritual ili je devojka (ili mladić) dovedena u kuću, bez obzira da li su se venčali u opštini ili crkvi, ili će to uraditi kasnije. To je zajednica sklopljena sa namerom da traje neograničeno i koja je priznata od šire zajednice (Divac, 1995).

Razlozi velikih razlika u zastupljenosti vanbračnih rađanja po nacionalnostima su višestruki i vrlo kompleksni, a mogu se naći u običajima, moralnim normama, konfesionalnoj pripadnosti i stepenu religioznosti, ali je etnička diferenciranost u velikoj meri posledica i razlika u obrazovnom nivou, udelu seoskog stanovništva i stopama ženske zaposlenosti.

Vanbračna rađanja po tipu naselja

Prethodne analizirane karakteristike vanbračnog fertiliteta nedvosmisleno ukazuju kako u Srbiji u 2000-im godinama u grubim crtama izgleda profil žene koja je rodila van braka. Radi se o relativno mlađoj ženi fertilnog uzrasta (prosečna starost je u 2008. godini iznosila 26,3 godine), manje obrazovanoj osobi (sa završenom osnovnom školom ili čak bez nje), bez zaposlenja ili sa zaposlenjem na lošije plaćenim radnim mestima, srpske nacionalne pripadnosti, ali i sa velikom verovatnoćom da pripada romskoj nacionalnoj zajednici.

S tim u vezi ne iznenađuju podaci iz 2000-ih godina da je udeo vanbračnih rađanja bio stalno manji u gradskim nego u ostalim naseljima. U 2001.

³ Prema zvaničnim statističkim podacima, u Srbiji su žene vlaške nacionalne pripadnosti u 1981. godine rodile samo 1 dete (bračno). U 1991. je takođe zabeleženo jedno živorođenje (vanbračno), da bi 2008. godine bilo registrovano ukupno 8 živorođenja (5 u braku i 3 van braka).

godini su ti procentni udeli iznosili 21,3% prema 25,6% (tabela 9). Autorima nisu bili raspoloživi podaci za raniji period, ali analiza po opštinama upućuje da ista konstatacija važi i za razdoblje koje se odnosi na poslednje tri decenije 20. veka. Na primer, 1971, 1981. i 1991. godine udeli vanbračnih rađanja u najvećim gradskim centrima (Beograd, Novi Sad, Niš) su bili

Tabela 9.
**Živorodena deca po tipu naselja rođena u braku i van braka.
Srbija, 2001. i 2008.**

Bračno stanje majke	2001			2008		
	Ukupno	Gradska naselja	Ostala naselja	Ukupno	Gradska naselja	Ostala naselja
Broj živorođene dece						
Svega	78435	47449	30986	69083	45389	23694
U braku	62400	38438	23962	53336	35719	17617
Van braka	16035	9011	7024	15747	9670	6077
Struktura po bračnom stanju majke (%)						
Svega	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
U braku	79,6	81,0	77,3	77,2	78,7	74,4
Van braka	20,4	19,0	22,7	22,8	21,3	25,6
Struktura po tipu naselja (%)						
Svega	100,0	60,5	39,5	100,0	65,7	34,3
U braku	100,0	61,6	38,4	100,0	67,0	33,0
Van braka	100,0	56,2	43,8	100,0	61,4	38,6

Izvor: Kao za tabele 1. i 5.

stalno manji od proseka za Srbiju. Međutim, zbog većeg udela gradskog nego stanovništva ostalih naselja, a posebno zato što je kod urbanog stanovništva veći udeo žena mlađeg fertilnog uzrasta, logično deluje podatak da je od ukupnog broja majki koje su rodile van braka tokom 2000-ih godina preko 50%, odnosno preko 60% (61,4% u 2008), živelo u gradskim naseljima.

Regionalne specifičnosti: zone visokog i zone niskog udela vanbračnih rađanja

Promene koje su se odvijale u poslednje četiri decenije (od početka 1970-ih godina) u pogledu udela vanbračnih rađanja na nižim teritorijalno-administrativnim nivoima (okruzi i opštine) su među retkim pojavama koje nisu vodile ka intenzivnom smanjivanju demografskih razlika po područjima. Ono što se može izdvojiti kao zajednička karakteristika za sve lokalne samouprave je da su promene uglavnom bile usmerene ka povećanju

značaja vanbračnog za ukupni fertilitet, tj. ka povećanju udela rođenih van braka u ukupnom broju živorođenja.

Podaci po okruzima i opštinama ukazuju da se tokom čitavog perioda, od ranih 1970-ih godina do kraja prve decenije 21. veka, u Srbiji jasno razlikuju zone visokog udela vanbračnog fertiliteta i zone niskog, odnosno umereno niskog udela rođenih van braka. Prva zona je prostorno uglavnom locirana na istoku Srbije, a druga na zapadu centralnog dela Srbije (ili preciznije zapadni deo Brdsko-planinske oblasti Srbije).

Ukoliko se posmatra samo period poslednjeg kontinuiranog povećanja udela vanbračnih rađanja (od početka 1980-ih do 2008), jasno je primetna tendencija heterogenizacije demografskog prostora Srbije (karta 1). Naročito je povećan interval između najvećeg i najmanjeg udela vanbračnih rađanja po opštinama. Tako je 1981. procentno najmanje vanbračnih rađanja bilo u Prijepolju (2,6%), a najviše u opštini Žagubica (32,1%). Dvadeset i sedam godina kasnije zabeleženo je povećanje kako minimalne, tako i maksimalne vrednosti udela vanbračnih rađanja u ukupnom broju živorođene dece po opštinama. Najmanji udeo vanbračnih rađanja ponovo je zabeležen na zapadu zemlje (Mali Zvornik sa 4,9%), dok je Žagubica, na istoku Srbije, i ovog puta opština sa najvećim udelom rođenih van braka (65,5%).

Prilikom razmatranja prostornog aspekta vanbračnih rađanja, posebnu pažnju privlači Beograd, i to ne samo zbog svoje populacione veličine, već prvenstveno zbog značaja glavnog grada kao najvećeg kulturnog, obrazovnog, ekonomskog i političkog centra Srbije. U periodu 1971-2008, na području Grada Beograda, udeo vanbračnih rađanja bio je, ne znatno, ali ipak stalno ispod republičkog proseka. Prema podacima koji se odnose na 2008. godinu udeo vanbračnih rođenja na području Grada Beograda je iznosio 19,5% i bio je za 3,3 procenta poena niži od republičkog proseka. Međutim, značajne razlike postoje i između beogradskih opština. Te godine je najmanji udeo vanbračnih rađanja registrovan u opštini Rakovica (14,7%), a najveći, i to sa dvostruko većim procentom, u opštini Sopot (29,7%). Posmatrano po grupama opština,⁴ najmanji udeo vanbračnih rođenja je u tzv. centralnim gradskim opštinama, tj. u opštinama koje se u potpunosti nalaze na teritoriji naselja Beograd. Procentno učešće rođenih van braka je u svim opštinama sa užeg gradskog područja (17,3%) ispod proseka za Grad Beograd. S druge strane, najveći udeo vanbračnih rođenja je u opštinama sa

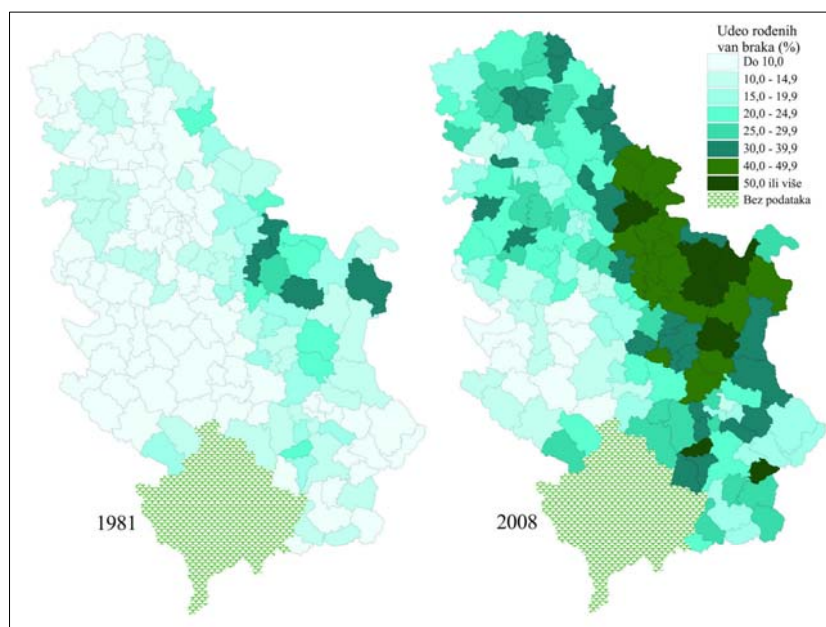
⁴ Sve beogradske opštine su svrstane u tri grupe: (1) centralne gradske opštine – Vračar, Savski Venac, Stari Grad, Novi Beograd, Zvezdara i Rakovica; (2) opštine koje se nalaze na teritoriji naselja Beograd i koja imaju druga naselja – Voždovac, Zemun, Palilula i Čukarica; (3) opštine sa šireg gradskog područja – Barajevo, Grocka, Lazarevac, Mladenovac, Obrenovac, Sopot i Surčin.

šireg gradskog područja (22,9%), i sve, osim Lazarevca (18,2%), imaju učešće koje je iznad gradskog proseka.

Sagledavanje osnovnih karakteristika žena koje rađaju decu van braka i određene pravilnosti koje su tom prilikom ustanovljene samo delimično mogu da ukažu na moguće uzroke značajnih regionalnih razlika u procentnim udelima vanbračnih rađanja po opštinama i okruzima. I dok se, na primer, u slučaju Grada Beograda relativno nizak udeo vanbračnih rađanja u centralnim gradskim opštinama može objasniti boljom obrazovnom strukturom i povoljnijim ekonomskim položajem ženskog

Karta 1.

**Udeo živorođenih van braka u ukupnom broju živorođenja, po opštinama (%).
Srbija, 1981. i 2008.**

fertilnog stanovništva, takva objašnjenja se nikako ne mogu dati i za opštine sa najnižim procentnim učešćem rođenih van braka, kao što su Mali Zvornik (4,9%), ili pak Užice (5,4%), Raška (6,2%) i Čajetina (6,5%). U tim opštinama se malobrojna rađanja van braka verovatno mogu objasniti još uvek snažnim uticajem tradicionalnih normi bračnog ponašanja koje promovisu, pre svega, rađanja u braku. Što se tiče opština sa najvećim

udelima vanbračnih rađanja (Žagubica – 65,5%, Majdanpek – 57,7%, Kučevo – 54,1%; Bojnik – 52,8%, Kovin – 52,8%, Boljevac – 50,0%), čini se da objašnjenje treba prvenstveno tražiti u njihovom nacionalnom sastavu (visok udeo Vlaha u opštinama Žagubica, Majdanpek, Kučevo i Boljevac, odnosno relativno visok udeo Roma u opštini Bojnik ili pak Roma i Rumuna u opštini Kovin) i ostalim relevantnim karakteristikama (opštine bez ili sa malim udelom gradskog stanovništva, veliki broj zaposlenih u inostranstvu, visok adolescentni fertilitet, loša obrazovna struktura stanovništva itd.).

Zaključak

Porast vanbračnih rađanja koji je od sredine 20. veka, a naročito u poslednje dve decenije zabeležen u Srbiji, odvijao se sporije i manjeg je intenziteta nego u većini evropskih zemalja. Pretpostavlja se da će se i u budućnosti kretanje odvijati na sličan način, te se ne očekuju drastične promene, već nastavak dosadašnjih tendencija. Na osnovu različitih pokazatelja, može se zaključiti da se ne radi o fenomenu vezanom za usvajanje novih vrednosti i normi, već da je pre svega reč o nastavku već prisutnih tendencija u sredini u kojoj postoje tradicionalne moralne norme.

Među majkama koje su 2008. godine rodile vanbračnu decu najbrojnije su nezaposlene žene i one sa statusom izdržavanih lica. Iako se tokom vremena procentna zastupljenost dece koju su rodile majke sa osnovnim obrazovanjem ili bez njega smanjuje, a povećava onih čije su majke sa srednjom školom, i u manjoj meri sa visokom, ipak je tokom celog posmatranog poluvekovnog perioda udeo vanbračnih rađanja najveći, a i ubrzano rastući, u grupi žena bez školske spreme. Visoki su udeli vanbračnih rađanja kod četvrtog, petog ili višeg reda rođenja, a najveći i veoma visoki među majkama romske nacionalnosti. Poslednji rapoloživi podaci potvrđuju da gotovo tri petine očeva nije priznalo svoju decu rođenu van braka (Stanković i Penev, 2010), što upućuje na zaključak da su ona verovatno rođena u nestabilnim vezama i da se o njima isključivo staraju njihove majke.

Sve navedeno ukazuje na nizak socijalni status većine majki koje rađaju decu van braka, siromaštvo, nezadovoljavajući nivo zdravstvene kulture i nedovoljno zastupljeno planiranje porodice. Stoga se nameće potreba prilagođavanja prvenstveno socijalne politike, ali i zdravstvene, obrazovne, kao i fiskalne politike potrebama porodica vanbračnih majki i njihove dece, pre svega u smislu poboljšanja uslova za rast i razvoj dece rođene van braka, kao i akcije namenjene očuvanju reproduktivnog zdravlja.

Literatura

- CHALOUPKOVA, J. (2007). "Diferencijacije motivu svobodnoho materstvi: proč neprovdane matky nevstoupily pred narozenim sveho prvniho ditete do manželstvi?" *SDA Info 2007*, 1, 2, 127-140.
- DIVAC, Z. (1995) "Shvatanje braka u severoistočnoj Srbiji", *Etno-kulturološki zbornik*, knjiga I, Svrlijig 1995, 160-166.
- HAMPLOVA, D. (2007). "Deti bez manželstvi nebo bez otcu?" *SDA Info 2007*, 1, 2, 141-154.
- PANTELIĆ, N. (1991). "Ispitivanje braka i porodice u naseljima u predelu izgradnje hidroelektrane Đerdap II", *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, knjiga XL, 35-47.
- PENEV, G. (2006). "Prirodno kretanje stanovništva Srbije i Crne Gore, 1991-2004", *Pregled Srbija i Crna Gora* (Beograd), god. L, br. 1/2006, str. 3-28
- PENEV, G., B. STANKOVIĆ (2010). "Vanbračna rađanja i vanbračne zajednice: između marginalizacije i modernizacije", *Demografski pregled* (Beograd), br.37.
- PETROVIĆ, M. (2006). "Bračnost stanovništva", u: G. Penev (ured.) *Stanovništvo i domaćinstva Srbije prema popisu 2002. godine* (Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije – Institut društvenih nauka / Centar za demografska istraživanja – Društvo demografa Srbije), 109-138.
- SOBOTKA, T. (2008). "Overview Chapter 6: The diverse faces of the Second Demographic Transition in Europe", *Demographic Research*, 19, 8, 171-244.
- STANKOVIĆ, B., G. PENEV (2010). "Trendovi vanbračnih rađanja u Srbiji u drugoj polovini 20. i početkom 21. veka u širem evropskom kontekstu", *Stanovništvo* (Beograd), god. XLVIII, br.1, januar-jun, 1-24.
- VAN DE KAA, D.J. (2002). "The Idea of Second Demographic Transition in Industrialized Countries", *Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security*, Tokyo, Japan, 29th January 2002.

Goran Penev, Biljana Stanković

Characteristics of Extramarital Births in Serbia in the Second Half of the 20th and at the Beginning of the 21st Century

S u m m a r y

Over the last five decades the share of extramarital births in the total number of live births has been increasing in all European countries. This is also true for Serbia (excluding Kosovo), where the share of extramarital births in the period of 1950-2009 increased by 3 times (from 8.0% to 23.2%), and their number increased by a fifth (from 13,141 to 16,294).

Women under 25 years of age and over 40-49 years have a substantially higher share in extramarital births than in the total number of births. Almost every second extramarital child's mother is younger than 25, and changes in the period of 1961-2008 developed in the direction of a decreasing share of women under the age of 30, and especially under 25, as well as an increased share of women above 30. According to the latest data, more than a half of extramarital children are first, although their share is decreasing. At the same time, the percentage of births of second and especially of third and higher orders is increasing.

The share of extramarital births is increasing with all women, regardless of their education level. The highest and constantly growing share of extramarital births is recorded with women without education and the lowest share with women with university education. According to activity, the most represented are unemployed and dependant women, who also have significantly higher shares of extramarital births than employed women. From an ethnic aspect, it is noticeable that the highest and constantly increasing share of extramarital births is present with ethnic Roma women, which reached over four fifths of the total number of children born by Roma women in 2008. Among the ethnic Serbian women the share of extramarital births is significantly below the average for Serbia. According to the type of settlements the share of extramarital births is lower in urban than in other (non-urban) settlements, and in the largest urban agglomerations, including Belgrade, it is even below the average for Serbia. Some significant regional differences can also be noted – the zone of the high share of extramarital fertility is in the east of Serbia, while the zone of lower and medium fertility is in the west of central part of Serbia.

It is assumed that future dynamics in the area of extramarital births in Serbia will develop in a manner similar to that of the last several decades. It can be concluded that this is not a phenomenon related to adopting new values and norms, but primarily a continuation of already present tendencies in an environment with traditional moral norms.

Key words: *extramarital births, Serbia, fertility age pattern, differential fertility*